

УДК 71.01 (476)

“НОВЫ” І “СТАРЫ” ГОРАД У БЕЛАРУСКАЙ АРХІТЭКТУРЫ: АДКАЗ НА ВЫКЛІКІ ЧАСУ

Сергачоў С. А.

доктар архітэктуры, загадчык кафедры “Архітэктура жылых і грамадскіх будынкаў, БНТУ

У артыкуле асвятляецца вопыт перабудовы ў XV–XVII ст. беларускіх гарадоў пад уздзеяннем эканамічных пераўтварэнняў – атрыманне сродкамі архі-тэктурнай дзейнасці асяроддзя, больш адпавяда-ючага патрэбам грамадства.

Уводзіны. Сучаснае грамадства сутыкнулася з праблемай хуткага развіцця дзела-вых адносін, з неабходнасцю стварэння асяроддзя, у якім найменшая дыстанцыя паміж патэнцыяльным і рэальным станам, асабліва ў крэдытна-фінансавых і гандлёвых сферах, біржавай дзейнасці. Тут страты часу павінна зводзіць да мінімуму. Але статыч-ная тыпалогія архітэктурных аб’ектаў не адпавядае дынамізму сучасных дзелавых адносін. Змены ў архітэктурнай тыпалогіі адстаюць ад патрэб, а эвалюцыя эканамічных і фінансавых адносін успрымаецца як адна з асноў камунікатыўнасці і дыялога культур.

Асноўная частка. Амаль усе вялікія гара-ды вырашалі гэтую праблему не проста будаўніцтвам новых офісных і адміністр-ацыйных будынкаў. Больш прадуктыўны адказ на выклікі часу атрымаўся, калі пошук сродкаў архітэктуры засяродзіўся на прасторы, а не на аб’ёмах канкрэтных збу-даванняў. Ключавым момантам стаў пошук свабодных тэрыторый, дзе новыя ідэі маглі быць рэалізаваны хутка, каб паспець за дынамікай развіцця арганізацыйных струк-тур эканомікі і бізнесу.

Дзелавы раён Ла-Дефанс Парыжа пачаў стварацца ў 1955 г. на свабоднай тэрыторыі, як новы дзелавы цэнтр, прызначаны аслаба-ніць цэнтр сталіцы ад офісаў, штаб-кватэр і інфраструктуры, што іх суправаджае. Новыя ідэі парадзілі і многія сусветна прызнаныя

архітэктурныя шэдэўры. З часам гэты раён стаў і адным з месц, найбольш цікавых наведвальнікам сталіцы Францыі.

Адказ сродкамі архітэктуры на такі выклік часу пайшоў па шляху стварэння дзелавых цэнтраў, па сутнасці амаль сама-стойных структур горада, якія ў кампазіцыйным сэнсе атрымалі, у большасці, кампактнае вертыкальнае развіццё. Вопыт іншых краін мог быць карысным і для Беларусі, перад якой паўстала задача стварэння архітэктурна-мастацкага вобліка сталіцы дзяржавы. І ў гэтым накірунку зроблена шмат. Але гэта стала адказам толькі на выклік, азначаны палітычнымі зменамі. Адначасова трэба было шукаць адказ і на выклікі часу, звязаныя з эканамічнымі асновамі грамадства.

Гістарычны вопыт Беларусі мае прыкладны характар на радыкальныя змены ў гаспадаранні, калі ў Еўропе ў XV–XVII ст. адбываўся пераход да новага тыпу цывілізацыйнага развіцця. Тады ў эканоміцы працэс першапачатковага назапашання капіталу спрыяў пераходу ад таварна-грашовых адносін да рынкавай сістэмы, традыцыйнага грамадства, заснаванага на натуральнай гаспадарцы, да новага тыпу эканомікі і новай сацыяльнай структуры грамадства. Адметнымі сацыяльнымі слямі становяцца будучая буржуазія (купцы, цэха-выя майстры), наёмныя работнікі (сяляне, што пазбавіліся зямлі, рамеснікі, якія раза-рыліся), і новыя землеўладальнікі – феа-далы.

У Вялікім княстве Літоўскім, як адказ на гэтыя працэсы, у сярэдзіне XVI ст. прый-маюцца акты, арыентаваныя на развіццё эканамікі. “Лясная ўстава”

вызначала нор-мы эксплуатацыі лясоў, “Ардынацыя стат-ная” звернута на развіццё жывёлагадоўлі. Ажыццяўлялася аграрная рэформа (“Устава на валокі”), мэтай якой было павялічэнне прыбыткаў феадалаў праз удакладненне павіннасцей сялян, упарадкаванне землекарыстання і, адпаведна, павялічэнне падаткаў у дзяржаўную казну. У аснове гэтай рэ-формы быў падзел зямлі на надзелы – валокі (1 валок = 21, 36 га), якія сталі адзінкай абкладання сялян. Феодал павінен быў не проста збіраць падаткі, але быць гаспадаром зямлі, займацца прадпрымальніцтвам, нават гандляваць сельскагаспадарчымі і ляснымі прадуктамі.

Мяшчанам таксама ўсталявалі сістэму падаткаў і павіннасцяў. З гарадскіх зямель памер падатку залежыў ад месцазнаход-жання ўчастка (“пляца”). За пляцы на рынках трэба было плаціць у год з кожнага квадратнага прута зямлі (1 кв. прут = 23,7 м²) па 7,5 пенязей (пенязь – назва дынарыя ў XIV–XVII ст.), з вулічных пляцаў – па 5, з гарадаў – па 2, з гуменных пляцаў – па 1 пенязю.

Новыя эканамічныя ўмовы патрабавалі ў яшчэ большай ступені канцэнтрацыі фінансавай дзейнасці на рынку і прылеглых да яго вулічных пляцах. Гэта стварала ўмовы для паспяховай дзейнасці новых, мацнеючых саслоўеў. Але высветлілася, што маштабныя эканамічныя праграмы не заўсёды магчыма ажыццявіць ва ўмовах планіровачных структур беларускіх гарадоў. Забудова па старанах рынкавай плошчы ўжо была размеркаваная, хаця, магчыма, выка-рыстоўвалася не надта эфектыўна. Выклікі часу патрабавалі новых вырашэнняў, такіх, што маглі быць хутка рэалізаваныя.

Якасным зменам спрыялі і новыя, яркія светапоглядныя рухі Рэнэсанс і Рэфарма-цыя, якія арыянтавалі на справы па паляпшэнню рэчаіснасці, у тым ліку і свай-го асабістага атачэння. Невыпадкова пералі-кі павіннасцяў, якія належыла выконваць мяшчанам, сталі ўключаць

патрабаванні паляпшаць стан дарог, рамантаваць масты, назіраць за супрацьпажарным і санітарна-гігіенічным станам забудовы і інш. След улічваць і тое, што з канца XVI ст. архітэк-турна-будаўнічая дзейнасць Беларусі пачы-нае ўваходзіць у паток міравых тэндэнцый архітэктуры – ў барока. Уваходжанне было вядучым ва Ўсходняй Еўропе: касцёл ў Нясвіжы – фактычна першае збудаванне ў стылі барока на гэтай тэрыторыі.

Вырашэнне праблемы развіцця горада часам прыводзіла да пераносу гарадскога жыцця на новую тэрыторыю. У Беларусі XVI–XVII ст. гэта становіцца звычайнай з’явай, тым больш што падобны вопыт меўся. Напрыклад, на пачатку XV ст. стала зразумым, што цэнтр павета Ашмяны эфектыўна можа выконваць свае функцыі не там, дзе знаходзіўся, а трохі ў бок на паўднёвы захад, на скрыжаванні гандлёвых шляхоў. Хутчэй за ўсё, там, на дарозе, што злучала Вільню з Крэвам, было паселішча ці вайсковая застава, якія кантралявалі пера-праву праз раку Ашмянку. Ад іх атрымалі ў спадчыну Ашмяны аснову планіровачнага рашэння: адсунутыя ад ракі дарогі з Жупран і Гальшан, якія сталі асноўнымі вуліцамі горада; няправільную чатырохвугольную форму плошчы і г. д. А былы горад атрымаў назву “Старыя Ашмяны” і як самастойнае паселішча быў вядомы яшчэ ў 1930-я гг.

Вядомы і іншыя прыклады [1, с. 48] пераносу гарадоў на новае месца з захаван-нем іх назваў: Стары Лепель і Лепель, Стары Ракаў і Ракаў, Новыя Рубяжэвічы і Рубяжэвічы, Новы Друцк і Друцк, Новы Сноў і Сноў, Новы Быхаў і Быхаў, Стары Капыль і Капыль, Новы Мядзель і Стары Мядзель, Стары Свержань і Новы Свер-жань, Старыя Дарогі і Новыя Дарогі, Новая Мыш і Старая Мыш і інш. Аб складанасці гэтых працэсаў сведчаць і іх некаторыя вы-нікі: сёння існуюць горад Шклоў і побач вёскі

Малы Стары Шклоў і Вялікі Стары Шклоў.

На самой справе, гэта было простае вырашэнне праблемы, бо такая трансфармацыя дазваляла захаваць ранейшую назву горада і не дамагацца дазволу на адкрыццё новых храмаў і корчм, на правядзенне кір-машоў і г. д. Захаванне назваў, звычайных мясцоваму насельніцтву і прыезжым ганд-лярам, спрыяла і захаванню вытворчых і гандлёвых сувязяў.

Усё было больш складана, калі горад развіваўся шляхам пашырэння. Для новых частак горада месцы знаходзілі побач са старой забудовай, звычайна там, дзе ў мяшчан былі паша, гумны. Прыёмаліся ад-паведныя захады, каб пазбегнуць сацы-яльнай напружанасці. Таму найбольш ап-тымальным было стварэнне новай часткі горада ў выглядзе своеасаблівага дзелавага цэнтра на свабоднай тэрыторыі. А форма засталася старой, у выглядзе яшчэ адной рынкавай плошчы.

Новая частка горада звычайна атрымлівала назву “Новы горад” і фарміравалася з мэтанакіравана арганізаваным планіровачным вырашэннем на аснове прынцыпаў рэгулярнасці: прамавугольная рынкавая плошча, прамыя вуліцы, перакрываванні вуліц пад прамымі вугламі, падзел тэрыторыі на пляцы аднолькавага памеру і, як следства, упарадкаваная забудова, усвядомленае размяшчэнне буйных будынкаў у кампазіцыйна значных месцах. Найважнейшыя функцыі горада – рамесная вытвор-часць і гандаль атрымлівалі больш зручныя сувязі з транспартнымі камуні-кацыямі.

Пошукі месца для “Новага горада” сталі накірункамі дзеяння, як у буйных, так і ў невялікіх гарадах: дзяржаўных – Магілёў, Мінск, Пружаны, Кобрын і інш.; прыват-наўладальніцкіх – Слуцк, Ілля і інш. Адчу-валася дастатковая жорсткасць у ажыц-цяўленні планаў і імкненне рэалізаваць гэты намер хутка. Такія словы, як “Стары горад” і “Новы горад”,

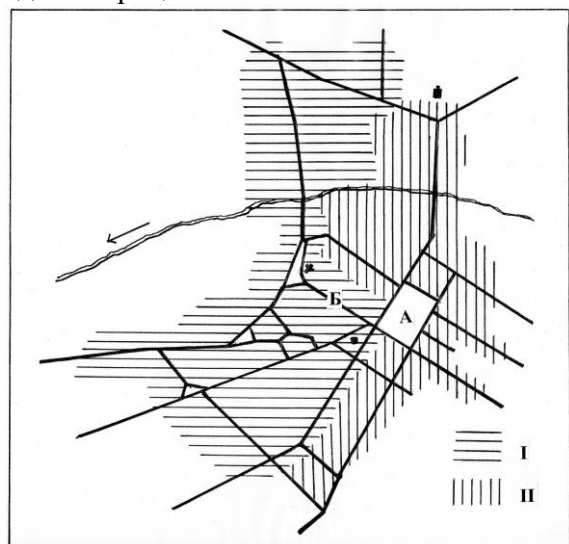
напрыклад у Магілёве, сталі звычайнымі, усім зразумелымі тапаніміч-нымі назвамі, якія адпавядалі пэўнай якасці гарадскога асяроддзя.

Інвентары Слуцка, адлюстроўваючы структуру горада XVII ст., паказваюць што ён складаўся з трох частак. Так і пісалася: “гарады Слуцка” і далей – “Стары горад”, “Новы горад”, “горад Востраў” [2, арк. 1, 45, 63]. Кожная частка мела свой цэнтр у выглядзе рынкавай плошчы.

Горад Бяроза радыкальна змяніў сваё планіровачнае рашэнне [3, s. 31]. На свабод-

най тэрыторыі на ўскрайку старой забудовы, з прывязкай да адной з гарадскіх вуліц – Царкоўнай, якая злучала новую частку горада са старой, была закладзена рынкавая плошча прамавугольнай формы памерамі 115 x 140 м (мал. 1). Раней таргі маглі адбывацца на перакрываваннях вуліц, на пашырэнні галоўнай вуліцы каля царквы. Зараз горад атрымаў тэрыторыю, дзе стала магчыма паставіць гандлёвыя рады і наогул якую функцыянальна выкарыстоўваць стала зручна. Удалай была траса новай вуліцы з праходам праз плошчу, у абыход старой забудовы, не закрануўшы мяшчанскіх гаро-даў.

Рынак у горадзе Мядзеле ў 1668 г. [4, арк. 163, 166] быў адначасова і адміністрацый-

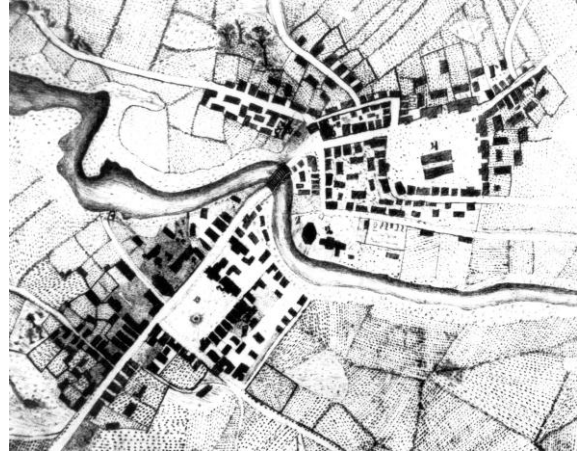
Мал. 1 Планіровачнае развіццё горада Бярозы.
XVII ст.: I – стары горад; II – новы горад; А –
рынкавая плошча, Б – Царкоўная вуліца

ным цэнтрам, там знаходзіўся “Дом Судовы”. 32 пляцы, што складалі забудову плошчы, мелі розныя памеры, ад $\frac{2}{3}$ да 16 кв. прутаў. Гэта, як і колькасць варыянтаў памераў пляцаў – 14 на 32 сядзібы, сведчыць аб даўнім існаванні гэтай забудовы. Забудова была, мабыць, шчыльнай, горад пашыраўся, ужо мелася забудаваная тэрыторыя і за гарадскімі межамі: “пляцы за Валам”, – 16 пляцаў. Таму пачалося стварэнне новага цэнтра горада, для якога ў сувязі з умовамі мясцовасці (рэльеф, возера, балоты) месца знайшлі толькі на значнай адлегласці, у баку да былога Мядзельскага замка. Гэта адбілася і на назве новай структуры – “Новая сядзіба”. На тым месцы стваралася новае паселішча, якое потым існавала як самастойнае больш двух ста-годдзяў – “Новы Мядзель”. На “Новай сядзібе” памеры ўсіх пляцаў былі аднаго модуля, – $3\frac{1}{2}$: з 9 пляцаў 7 мелі па $3\frac{1}{2}$ кв. прута і 2 – па $10\frac{1}{2}$. На “Другой Персці”, што сведчыць аб наяўнасці тут рынка, значная большасць пляцаў мела тую ж кратнасць. Такая аднолькавасць сведчыць аб адначасовым вымярэнні пляцаў і закладзе асноў рэгулярнай планіроўцы.

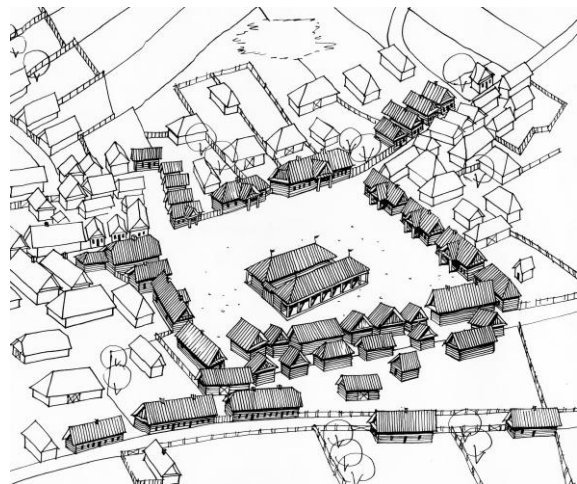
Структура горада Ўшачы ў 1792 г. [5, с. 32] складалася з двух частак – больш старадаўняй забудовы і новай (мал. 2–4). Старадаўняя частка мела цэнтр – рынок няправільнай формы плана. Старасцінскі двор, як і належыла, знаходзіўся паводдаль. Два паралельных карпусы крам з брамамі паміж імі стаялі крыху наўкось адносна забудовы старон рынка, але ўзгодненна з накірункам галоўнай вуліцы, што вяла на плошчу.

Павышэнне значнасці Ўшач як гандлёвага цэнтра запатрабавала пашырэння горада. На шляху на Мінск і Полацк быў створаны новы гарадскі цэнтр з яшчэ адной гандлёвай плошчай.

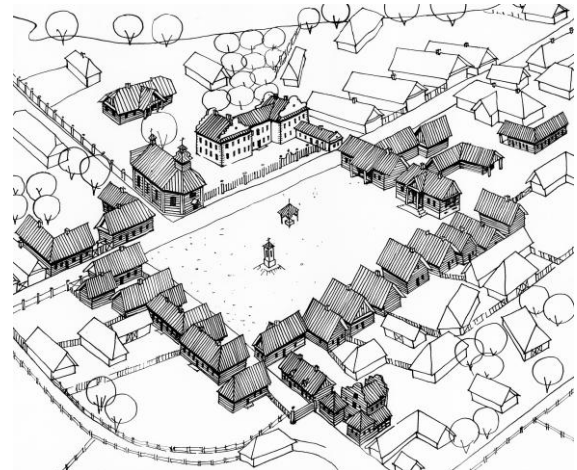
Ёсць падставы меркаваць, што новы цэнтр пачаў стварацца ў канцы XVII ст., бо месца для Юр’еўскай царквы, як і для самаго базіліянскага манастыра, – вельмі ўплывовай структуры ў грамадстве таго часу, было знойдзена ў 1672 г. яшчэ ў старой частцы горада.

Мал. 2. Планіровачнае развіццё горада Бярозы.
XVII ст.

Мал. 3. Стары рынок у Ўшачах. Рэканструкцыя

Мал. 4. Новы рынок у Ўшачах. Рэканструкцыя

А вось дамінікане, якія з 1716 г. пачынаюць будаваць кляштар, – першае і на доўгія часы адзінае мураванае збудаванне ў горадзе, атрымалі пляц ужо ў новай частцы Ўшач.

Гэтая частка горада не мела выгнутых ву-ліц, прасочваюцца элементы рэгулярнай планіроўкі. Плошча (“Рынак перад касцёлам Дамініканскім”) – прамавугольная. Тры яе бакі шчыльна забудаваны дамамі, у якіх, безумоўна, былі майстэрні рамеснікаў і крамы. Новы рынак быў створаны хутка. Магдэбургскае права Ўшачы атрымалі ў 1758 г., але ў новай частцы горада ратушы месца ўжо не знайшлося. Тлумачэнні да плана гэтага горада не ўтрымліваюць назваў “Стары горад” і “Новы горад”, але сутнасць іх вельмі відавочна на плане 1792 г.

Менавіта так адказвала архітэктура на выклікі часу, калі ад яе патрабавалі рашучых мер, якія ўпэўнена і за кароткі час былі рэалізаваныя ў гарадах Беларусі.

Заклучэнне. Аналіз гістарычнага і сучаснага айчынага і замежнага вопыту адказа сродкамі архітэктуры на выклікі часу, а камунікатыўныя праблемы эканомікі і фінансаў – толькі невялікая, хаця і значная частка іх, патрабуе рэалізацыі дынамічных і мэтанакіраваных мер, у тым ліку і сканцэн-траваных для ажыццяўлення на абмежаванай тэрыторыі. Сёння ідэя стварэння хуткага развіцця дзелаў адносін рэалізуецца і ў Мінску, але больш ідзе шляхам разгрунавання аб’ектаў офіснага прызначэння па

гарадской тэрыторыі, у залежнасці, перш за ўсё, ад наяўнасці свабоднага месца. Ва ўмовах Мінска больш эфектыўным сродкам стварэння дзелавога цэнтра ў выглядзе выразнага архітэктурнага комплексу мае тэрыторыя па вул. Аэрадромнай (“Мінск–Мір”), дзе ёсць умовы для разгортвання цэласнай кампазіцыі.

Літаратура:

1. Грыцкевіч, А. П. *Прыватнаўладальніцкія гарады Беларусі ў XVI–XVIII стст. (Сацыяльна-эканамічнае даследаванне гісторыі гарадоў)* / А. П. Грыцкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка. 1975. – 248 с.
2. *Інвентар горада Слуцка. 1683 г. // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НІАБ). – КМФ № 5. – Воп. 1. – Спр. 3834/1.*
3. *Rewieńska, W. Bereza Kartuska, wybrane rozdziały z antropogeografji miasteczka / W. Rewieńska // Prace Zakładów Geologicznego i Geograficznego. – Wilno, 1934. – № 11. – 66 s.*
4. *Інвентарныя вопісы маёнткаў Віленскай і Гродзенскай губерній за 1662 г. // НІАБ. – Ф. 1928. – Воп. 1. – Спр. 1.*
5. *Сергачоў, С. План горада Ўшачы канца 18 стагоддзя / С. Сергачоў // Архітэктура і будаўніцтва. – 1999. – № 2. – С. 32–35.*

“NEW” AND “OLD” TOWN IN ARCHITECTURE OF BELARUS: RESPONSE TO THE CHALLENGES OF THE TIME

Sergachev S.A

Belorussian National Technical University

The article interprets the experience of the rebuilding of Belarusian towns in XIV–XVII under the influence of economic reforms – creation of environments, more appropriate to the needs of society, by architectural activities.

Поступила в редакцию 17.02.2014 г.

УДК 711.554

АРХИТЕКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ЗДАНИЙ ГРОДНО КАК ОБЪЕКТОВ ИНДУСТРИАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ

Сысоева О.И.

доцент кафедры «Архитектура производственных объектов и архитектурные конструкции», БНТУ

В статье рассматриваются особенности архитектуры соранившихся промышленных зданий города Гродно в контексте этапов развития его промышленности.

Введение. В современных социально-экономических условиях промышленные объекты, в том числе и те, которые могут быть отнесены к объектам индустриаль-